

ИНСОННИНГ ТАБИЙ ҲУҚУҚИ ВА УНИНГ МАФКУРАСИ ТАХЛИЛИ

Рўзигул Умарова

Тошкент давлат транспорт университети, доценти

Жўрабоев Н. Ю.

Тошкент давлат транспорт университети, доценти

Собирова С. Т.

Тошкент давлат транспорт университети, катта ўқитувчи

Темирова С. В.

Тошкент давлат транспорт университети, катта ўқитувчи

Рахимова М. И.

Тошкент давлат транспорт университети, катта ўқитувчи

АННОТАЦИЯ

Мақолада Инсон ҳуқуқлари тушунчаси, инсонга ўзининг инсоний сифатларини, интеллектини, қобилиятини ривожлантириш, улардан фойдаланиш ҳамда руҳий ва бошқа эҳтиёжларини қондириш имконияти, Инсон ҳуқуқлари тушунчасини юридик мазмунда “инсон”, “шахс”, “фуқаро” тушунчалари, Ҳуқуқ фуқаронинг шахсий хислатларини муомалага лаёқатлиликнинг қуйидаги тоифалари ёритилган.

Калит сўзлар: Инсон ҳуқуқлари, интеллект, қобилият, ривожлантириш, эҳтиёж, имконияти, “инсон”, “шахс”, “фуқаро” тушунчалари.

Маълумки, Турли дунё халқлари жамият тараққиётининг фалсафий, диний ва тарихий хилма хиллиги шахс тушунчаси, унинг жамият ҳаётидаги ўрни ва ўзаро муносабатидаги фарқни белгилаб берди. “Инсон”, “индивид” “шахс” тушунчаларидаги фарқ турли маданий тизимларда инсон ҳуқуқларини тушунишдаги қарашларга боғлиқдир. Кўрсатиб ўтилганидек, инсон ҳуқуқлари тушунчаси, ушбу тушунча асосида ётган назарий ва ҳуқуқий концепциялар билан боғлиқдир. Инсон ҳуқуқлари бўйича биринчи тушуниш табиий-ҳуқуқий концепция (ёки назарий) доирасидир. Иккинчи йўналиш (ёки қараш) позитивизм назария доирасидир. Табиий ҳуқуқ доирасида, инсон ҳуқуқлари — инсонга туғилиши биланоқ берилган ва тегишли бўлган қадриятлар мажмуидир. Шунинг учун ҳам уларни ажралмас деб аташади. Айнан, табиий ҳуқуқ ва унинг мафкураси туфайлигина биз яшаш ҳуқуқи, эркинлик ва хавфсизлик, инсоний қадр-қиммат ва ор-номусга бўлган ҳуқуқ, виждон эркинлиги ҳуқуқи, сўз ва эътиқод, мулкка бўлган ҳуқуқ, каби ҳуқуқларни алоҳида ажратиш кўрсатишимиз мумкин. “Инсон ҳуқуқлари” тушунчасининг ўзи, аввалданоқ инсоннинг моҳиятини очиб берувчи, уни инсон сифатида ўзини тута билишини кўрсатиб берувчи қадриятлар билан чамбарчас боғлиқ бўлган табиий ҳуқуқнинг пайдо бўлиши билан вужудга келди. Инсон ҳуқуқлари инсон табиатида оид шундай ҳуқуқлардирки, уларсиз инсон инсоний мавжудот сифатида мавжуд бўла олмайди. Ушбу ҳуқуқ

ва эркинликлар инсонга ўзининг инсоний сифатларини, интеллектини, қобилиятини ривожлантириш, улардан фойдаланиш ҳамда руҳий ва бошқа эҳтиёжларини қондириш имкониятини беради. Инсон ҳуқуқлари тушунчасини юридик мазмунда “инсон”, “шахс”, “фуқаро” тушунчаларидан алоҳида ишлатиб бўлмайди. Юридик фанлар “шахс” тушунчасини кўпинча, ҳуқуқ ёки ҳуқуқий муносабатлар субъекти ҳақида сўз кетганда, ишлатади. “Инсон” тушунчаси яқиндагина юридик фанларга киритилган бўлиб, у айнан инсон ҳуқуқларини ҳам миллий, ҳам халқаро даражада тан олиниши билан боғлиқдир. “Бизнинг фикримизча, — дейди профессор А.Х. Саидов, — “умумэътироф этилган инсон ҳуқуқлари” атамаси халқаро ҳужжатлар аҳамиятини “халқаро стандартлар” атамасидан кам бўлмаган даражада акс эттиради”, чунки улар давлатлараро даражада ишлаб чиқилади, давлатлараро ҳамкорликни тартибга солишга мўлжалланади, ўз юрисдикцияси доирасида инсон ҳуқуқларига ҳурматни таъминлаб бера олмайдиган аҳволда қолган, ўз халқи ва халқаро ҳамжамият олдида инсон ҳуқуқларига риоя этиш юзасидан жавобгарликка тортилувчи давлатга нисбатан йўналтирилади”[1] Инсонларни бирлаштирган жамият ишлаб чиқариш ва моддий бойликларни тақсимлаш жараёнида, шунингдек сиёсий, маданий ва ижтимоий борлиқнинг бошқа соҳаларида иштирок этувчи турли алоқалар тизимида жойлашган муайян кишилардан ташкил топган. Юридик адабиётлар ва қонунчиликда инсон ҳақида гапира туриб, шахс, фуқаро, субъект каби атамалар ҳам ишлатилади. Инсон ижтимоий алоқалардан ташқари олинган, яъни тирик мавжудот, инсоният наслининг вакили сифатида қаралиши мумкин. “Инсон” тушунчаси инсоният наслининг биологик моҳиятини ифодалайди, унинг қобилияти онгли фаолият юритишдир. Шахс тушунчаси инсоннинг ижтимоий моҳиятини ифодалайди, унинг қобилияти бошқа кишилар билан кўпс онли ижтимоий алоқаларга киришишдир. Фуқаро — бу унинг давлат билан муносабатларидан олинган инсондир, яъни маълум ҳуқуқий мақомга эга бўлган шахс. Ўзининг келиб чиқиши жиҳатидан, табиат ижодидир, шахс — бу жамият самарасидир, фуқаро — давлатнинг тараққиёт босқичларида юзага келувчи маҳсулидир. Инсон, шахс, фуқаро тушунчалари индивиднинг турли жиҳатларини акс эттиради: биринчи — моддий (биологик) негиз, иккинчи — ижтимоий сифатлари, учинчи — давлат — ташкилий жамиятдаги шахс мақоми. Ушбу атамаларнинг умуммаънавий мазмуни турлича бўлсада, инсонга, ҳуқуқий мақомга эга бўлган жамият аъзосига нисбатан уларни синонимда қўллаш кам учрайдиган ҳолат эмас. Албатта, бунда эътиборга олиш лозимки, ҳар қандай шахс ҳам у ёки бу давлатнинг фуқароси эмас, “шахс” ёки “субъект” атамалари нафақат инсонга нисбатан, балки ҳуқуқий муносабатларнинг бошқа субъектларига нисбатан ҳам қўлланилади. Гўдак, руҳий хаста одам, ақли заиф киши тўлақонли шахс ҳисобланмайди. Ҳуқуқ фуқаронинг шахсий хислатларини муомалага лаёқатлиликнинг қуйидаги тоифаларига бўлади: тўлиқ, нотўлиқ ва қисман, шунингдек, ақли расо ва ақли норасолик тоифаларига ажратади. С.О. Тошбоевнинг фикрига кўра, турли одамларда ўз олдиларига қўйган мақсадларини амалга ошириш учун қулай усуллар тўғрисидаги тасаввурлари турлича бўлади ва бу табиий ҳолдир. Ҳатто икки одамда, икки гуруҳда ёки икки турли маданиятда бир хил эҳтиёжлар мавжуд бўлмайди ва ҳеч қандай таълим усули, барча одамларни, барча гуруҳларни ва бутун жамиятни тенг даражада қониқтирмайди[2]. Бир қатор олимлар инсон ҳуқуқларини замонавий ҳуқуқ соҳаси сифатида қарашади. Уларнинг фикрича, бу ҳуқуқ соҳаси асосий ҳуқуқ ва эркинликларни ҳеч қандай камситишларсиз, ҳам тинчлик, ҳам қуроли мижролар даврида таъминлаш ва уларга риоя

қилиш, шунингдек, ушбу ҳуқуқларнинг бузилишига нисбатан жавобгарлик жорий қилиш бўйича давлатнинг мажбуриятларини белгилайдиган қоида ва тамойиллар мажмуидан ташкил топади. Ушбу таърифдан инсон ҳуқуқларини тушунишда муҳим бўлган қатор хусусиятларни ажратиш мумкин: биринчидан, инсон ҳуқуқлари — ҳуқуқ бузилишига нисбатан жавобгарлик белгиловчи қоида ва тамойиллар мажмуи; иккинчидан, инсон ҳуқуқлари — давлат ўзига маълум мажбуриятларни оладиган, давлат ва инсон ўртасидаги ўзаро муносабатлардир; учинчидан, инсон ҳуқуқлари — давлат органлари томонидан риоя қилинади, таъминланади ва рағбатлантирилади; тўртинчидан, инсон ҳуқуқлари тенгликни назарда тутаяди ва жинсий, ирқий ва этник белгиларига кўра камситишни йўқотишни кўзда тутаяди; бешинчидан, инсон ҳуқуқлари ҳам тинчлик, ҳам қуроли можаролар пайтида риоя этилишни ва таъминланишни назарда тутаяди.

Хулоса:

Давлат ҳимоясининг кафолати бевосита давлатнинг мазкур ҳуқуқларни тан олиши, риоя этиши ва қўриқлаши юзасидан мажбуриятлари билан боғлиқ. Шунинг учун, қонунчилик фаолиятининг инсон ҳуқуқларига мувофиқлиги Конституция томонидан ижро ва қонунчилик ҳокимиятига йўналтирилган муҳим шартдир.

REFERENCES

1. Саидов А.Х.. Международное право прав человека: Учебное пособие / Отв.ред. акад. Б.Н. Топорнин. М., 2002. — С. 80.
2. Образование в области прав человека: национальный и зарубежный опыт / Отв. ред. А.Х. Саидов. — Ташкент: Национальный центр Республики Узбекистан по правам человека, 2011. — С. 11.
3. Some aspects of the relationship between nature, man and society in the views of Abu Ali Ibn Sino and Abu Rayhan Beruni // Theoretical & Applied Science. 2015. No. 10.-C127-129
4. Fundamentals of spiritual and moral education of youth in the works of Abu Rayhan Beruni. // Problems of science. 2019. 4 (40)
5. Central Asia in IX-XII centuries: Socio-Political situation, spiritual and cultural development // Academicia Globe: Inderscience Research. №4. 04.-P.: 148-151
6. Xayrullaev M.M. The culture of the first Renaissance in Central Asia. Т. 1995; Muminov I. The place and role of Amir Temur in the history of Central Asia. Т. 1993 у.
7. Pugachenkova G.A. Essays on the art of Sredney Azii. М., 1986
8. Basic spiritual and moral education of youth and work Abu Raykhana Beruni // Problemy nauki, 2019. .№4(40).S.56-57.